

В.П. Пішак
О.І. Сметанюк

Буковинський державний медичний
університет, м. Чернівці

ФІТОРЕСУРСНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ. ГРУПА РОСЛИН, ЯКІ НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ЗАГОТІВЛІ

Ключові слова: рідкісні лікарські рослини; фіторесурсна категоризація; природні зони.

Резюме. За фіторесурсною категоризацією рідкісні лікарські рослини складають групу рослин, які не підлягають заготівлі лікарської сировини. Відокремлення лікарських рослин, що перебувають під охороною Червоної книги України або регіональною охороною від загального списку лікарських рослин Чернівецької області, є необхідним кроком для вивчення регіональних фіторесурсів.

Вступ

Ресурсознавство дикорослих лікарських рослин набуває вагомого практичного значення у різних регіонах України. Проте останні десятиріччя в Чернівецькій області заготівля лікарської сировини значно скоротилась. Активне використання цих ресурсів вимагає дуже виваженого підходу. Природні масиви цілющих рослин нашого краю можуть стати сировинною базою для фармацевтичної промисловості, аптечної мережі та профілактичного оздоровлення населення. Але ці природні осередки лікарських рослин потребують науково обґрунтованого, раціонального використання з максимальним збереженням у природі відновних потенцій популяцій виду [1].

Загальний аналіз видового складу дикорослих лікарських рослин Чернівецької області, що можуть бути рекомендовані для заготівлі, визначення їхнього стану, запасів та загальної динаміки відновлення після проведення заготівлі, дає можливість виділити групу рослин, яка не підлягає цьому заходу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Збір та оперативний аналіз інформації про групу рослин з цілющими властивостями, які знаходяться під охороною і не мають природних запасів у Чернівецькій області.

ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

За літературними даними, гербарними зразками кафебри ЧНУ ім. Ю.Федьковича та власними зразками рослин нами складений флористичний конспект із понад 500 видів судинних лікарських рослин, які зростають на території Буковини. Першочерговими дослідженнями поставленої перед нами задачі було проведено рекогносцирувальний етап обліку ресурсів дикорослих лікарських рослин [4].

© В.П. Пішак, О.І. Сметанюк, 2005

До рідкісних або зникаючих лікарських рослин належать 44 види. Занесено до Червоної книги України 32 види лікарських рослин, ще 12 видів охороняються на регіональному рівні [3, 7, 8, 9]. Рослини, що мають поодинокі місця зростання на території Чернівецької області, не враховувались і не аналізувались.

Чернівецька область охоплює три природні зони – Прут-Дністровське межиріччя, Буковинське Передкарпаття та Буковинські Карпати [5].

На Прут-Дністровській рівнині поширені степова, лучно-степова трав'яниста рослинність і широколистяні грабово-дубові ліси. Природна рослинність тут значно порушена господарською діяльністю людини і збереглася лише в місцях, непридатних для розорювання.

Тут зростають 32 види рідкісних лікарських рослин. Види з популяціями, що трапляються на 6–10 локалітетах, за В.І. Чопиком (1976), відносять до групи – “відносно рідкісні” [10]. Рідкісними сільвантами Хотинської височини є: *Huperzia selago* (L.), *Atropa belladonna* L.. Баранець звичайний і белладонна звичайна, охороняються у Чорнівському лісництві, Заставнівському районі Чернівецького держлісгоспу [6]. На вологих луках, у западинах, на узліссях, галявинах, серед чагарників відомо до десяти місцезнаходжень *Orchis coriophora* L. Зозулиць блощичний трапляється поодинокими особинами генеративного віку. Дуже рідко і в межах Хотинської височини зростають: *Sephalanthera tubra* (L.) Rich. – булатка червона (сильвант – вологі листяні ліси); *Corallorhiza trifida* Chtel. – коральковець тричінадрізаний (сапрофітна рослина, що поселяється на моховому покриві або заболочених галявинах); *Dactylorhiza maculata* (L.) – пальчатокорінник плямистий (поліморфний вид, пратант, що зростає на зволжених луках,

болотах, у мохових лісах); *Orchis militaris* L. – зозулинець шоломоносний (пратант, оселяється на узліссях, вологих луках, лісових галявинах серед злаково-різнотравних угруповань; утворює популяції з декількох десятків рослин); *Platanthera chlorantha* – любка зеленоквіткова (сильвант у дубово-букових та березово-грабових узліссях). У лісах Прут-Дністровського межиріччя зрідка трапляється *Scorolia carniolica* Jacq. – скополія каніолійська (сильвант буково-грабових та дубових лісів). У ставках із стоячою водою (аквант, лімнофіл) рідко, але можна натрапити на *Nymphaea alba* L. – латаття біле зростає тільки у Прут-Дністровському межиріччі.

Серед рідкісних лікарських рослин Прут-Дністровського межиріччя є види з популяціями, що зростають на більш ніж 20 локалітетах і відносяться до групи – “трапляються часто” [10]. Це: *Lilium martagon* L. (сильвант лісів, порубів, узлісся, луків;

дуже декоративна, харчова рослина), *Neottia nidus-avis* (L.) (сильвант листяних і хвойних лісів).

Потребують забезпечення регіональної охорони лікарські рослини з обмеженим ареалом локалітетів, які зустрічаються тільки у Прут-Дністровському межиріччі: *Potentilla alba* L. – перстач білий (сильвант світлих широколистяних лісів, зростає фрагментарно); *Polygala sibirica* L. – китятки сибірські (пратант, зростає розсіяно на глинистих, вапнякових та кам’янистих схилах); *Xeranthemum annuum* L. – безсмертки однорічні (степант сухих схилів, зростають розсіяно).

Характерні риси Буковинського Передкарпаття – грядово-горбистий, ерозійно-зсувний рельєф, основний рослинний фон утворюють змішані буково-ялицеві ліси та справжні різнотравно-злакові луки. У Буковинському Передкарпатті зростають 33 види рідкісних лікарських рослин. На ландшафтах передгір’я звичайними є

Таблиця 1

Лікарські рослини, які знаходяться під регіональною охороною в Чернівецькій області (Чорней І.І., 1999)

№	Вид лікарської рослини	Ценотип	I	II	III
1.	<i>Aconitum hosteanum</i> Schur	Сильвант			+
2.	<i>Clematis integrifolia</i> L.	Степант	+		
3.	<i>Helleborus purpurascens</i> Waldst.	Сильвант	+	+	+
4.	<i>Cimicifuga europaea</i> Schipez.	Сильвант			+
5.	<i>Pulsatilla latifolia</i> Rupr.	Маргінант	+	+	
6.	<i>Nuphar lutea</i> (L.)	Аквант, лімнофіл		+	+
7.	<i>Nymphaea alba</i> L.	Аквант, лімнофіл	+		
8.	<i>Potentilla alba</i> L.	Сильвант	+		
9.	<i>Polygala sibirica</i> L.	Пратант	+		
10.	<i>Lasericium alpinum</i> Waldst.	Сильвант			+ на хребті орний Діл
11.	<i>Xeranthemum annuum</i> L.	Степант	+		
12.	<i>Allium victorialis</i> L.	Сильвант			+
	Усього:	–	7	3	7

Примітка. I – Прут-Дністровське межиріччя; II – Буковинське Передкарпаття; III – Буковинські Карпати.

Таблиця 2

Розподіл у природних зонах Чернівецької області лікарських рослин, занесених до Червоної книги України (таксони малого ризику)

№	Назва виду	I	II	III
1.	<i>Lycopodium annotinum</i> L.		+	++++
2.	<i>Astrantia major</i> L.		+++	++++
3.	<i>Amica Montana</i> L.		+	+++
4.	<i>Colchicum autumnale</i> L.	++	++++	++++
5.	<i>Allium ursinum</i> L.	++	++++	+++
6.	<i>Cephalanthera longifolia</i> (L.)	+++ Хотинська височина	++++	++
7.	<i>Dactylorhiza majalis</i> (Reichend.)	++	++++	++++
8.	<i>Epipactis helleborine</i> (L.)	++	++	+++
9.	<i>Neottia nidus-avis</i> (L.)	++++	++++	++++
10.	<i>Platanthera bifolia</i> (L.)	+++	++++	++++
11.	<i>Traunsteinera globosa</i> (L.)		+	++++
	Всього:	7	11	11

Таблиця 3

**Розподіл у природних зонах Чернівецької області лікарських рослин, занесених до Червоної книги України
(вразливі види)**

№	Назва виду	I	II	III
1.	<i>Huperzia selago</i> (L.)	++	+++	++++
2.	<i>Pulsatilla grandis</i> Wend.	+++	+	
3.	<i>Pulsatilla nigricans</i> Sturck.	+++	+	
4.	<i>Dictamnus albus</i> L.	+++		
5.	<i>Staphylea pinnata</i> L.	+++	++	
6.	<i>Atropa belladonna</i> L.	++ Хотинська височина	++++	+++
7.	<i>Scopolia carniolica</i> Jacq.	+	++	+
8.	<i>Lilium martagon</i> L.	++++	+++	+++
9.	<i>Cephalanthera damasonium</i> (Mill.)	+++	+++	
10.	<i>Cephalanthera rubra</i> (L.)	+ Хотинська височина	++	
11.	<i>Corallorhiza trifida</i> Chtel.	+ Хотинська височина	++	+ Путильський район
12.	<i>Epipactis atrorubens</i>	+	+	+++
13.	<i>Hemimium monorchis</i> (L.)		+	+
14.	<i>Orchis coriophora</i> L.	++	+++	+++
15.	<i>Orchis militaris</i> L.	+ Хотинська височина	+++	+
16.	<i>Orchis ustulata</i> L.		++	+++
	Усього:	14	14	10

Примітка. I – Прут-Дністровське межиріччя; II – Буковинське Передкарпаття; III – Буковинські Карпати; (+) – вид трапляється дуже рідко; (++) – рідко; (+++) – спорадично; (++++) – часто.

Таблиця 4

**Розподіл у природних зонах Чернівецької області лікарських рослин, занесених до Червоної книги України
(рідкісні види)**

№	Назва виду	I	II	III
1.	<i>Aconitum jacduinii</i> Reichenb			+
2.	<i>Coeloglossum viride</i> (L.)			++
3.	<i>Dactylorhiza fuchsii</i> (Druce)			+++
4.	<i>Dactylorhiza maculata</i> (L.)	+ Хотинська височина	++	
5.	<i>Platanthera chlorantha</i>	+ Хотинська височина	++	+ нижній пояс гір
	Усього:	2	2	4

Примітка. I – Прут-Дністровське межиріччя; II – Буковинське Передкарпаття; III – Буковинські Карпати; (+) – вид трапляється дуже рідко; (++) – рідко; (+++) – спорадично.

Таблиця 5

Лікарські рослини Чернівецької області, що потребують статусу регіональної охорони

№	Назва рослини	Ценотип	I	II	III
1.	<i>Lycopodium clavatum</i> L.	Сильвант		+	+
2.	<i>Matteuccia struthiopteris</i> (L.)	Сильвант			+
3.	<i>Juniperus sibirica</i> Burgsd.	Сильвант			+
4.	<i>Ceratophyllum demersum</i> L.	Аквант	+		
5.	<i>Adonis vernalis</i> L.	Степант	+		
6.	<i>Anemone sylvestris</i> L.	Маргінант	+		
7.	<i>Primula vulgaris</i> Huds.	Маргінант	+		
8.	<i>Laserpitium latifolium</i> L.	Пратант		+	+
9.	<i>Peucedanum carvifolia</i> Vill.			+200-350	
10.	<i>Peucedanum oreoselinum</i> (L.)		+150-400*	+350-500	
11.	<i>Galium octonarium</i> (Klok.)				
12.	<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.			+	+
13.	<i>Achillea ptarmica</i> L.	Пратант		+300	
14.	<i>Achillea carpatica</i> L.	Пратант			+1200-1300
15.	<i>Carlina acaulis</i> L.			+	+
16.	<i>Convallaria majalis</i> L.	Сильвант	+	+	
17.	<i>Asparagus officinalis</i> L.	Маргінант	+	+	
	Всього:		7	9	7

Примітка. I – Прут-Дністровське межиріччя; II – Буковинське Передкарпаття; III – Буковинські Карпати; * – цифрами позначена висота над рівнем моря (м).

угруповання таких рідкісних цілющих рослин як: *Cephalanthera longifolia* (L.), *Dactylorhiza majalis* (Reichend.), *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Orchis morio* L., *Platanthera bifolia* (L.). Серед них є офіційний вид – *Atropa belladonna* L.. Ростає ця рослина поодиноким, у природних зонах Буковини зростає нерівномірно. *Pulsatilla grandis* Wend. в Чернівецькій області трапляється спорадично, але саме у Буковинському Передкарпатті відомо не багато локалітетів. Охороняється сон великий на схилах долини р. Чорний Потік, що у с. Онут Заставнівського району, де росте серед степової асоціації трав'яної рослинності [6]. Ареал цієї рослини поширюється до передгір'я. Так, на ділянці I га с. Заволока, Сторожинецького району, навесні можна натрапити на сон великий, який дуже потерпає від людини за декоративні якості. *Colchicum autumnale* L. – пізньоцвіт осінній (пратант вологих луків; трапляється в угрупованнях з домінуванням пирію повзучого, тонконогу лучного, костриць червоної та лучної. Чернівецька область є одним з небагатьох регіонів України, де ця лікарська рослина утворює популяції з кількох сотень представників). Знаходиться під охороною у заказнику місцевого значення “Брендуша” [6].

Ландшафти Буковинських Карпат є переважно низько- і середньогірськими, вкритими лісовою та лучною рослинністю до найвищих хребтів. У Буковинських Карпатах налічують 35 видів рідкісних рослин. Рослини, що занесені до Червоної книги України, мають особистий статус на території області, який визначений на основі відомостей про стан популяцій цих видів [7]. Зокрема, це стосується таких лікарських рослин, популяції яких зустрічаються у Буковинських Карпатах часто і належать до таксонів малого ризику: *Lycoperidium annotinum* L., *Astrantia major* L. *Colchicum autumnale* L., *Dactylorhiza majalis* (Reichend.), *Neottia nidus-avis* (L.), *Platanthera bifolia* (L.), *Traunsteinera globosa* (L.) [2, 7]. Серед трав'яних угруповань, відслонень, скель Чивчинських гір, хр. Чорний діл, г. Великий камінь у верхів'ях р. Білий Черемош зрідка трапляється *Aconitum jacquinii* Reichenb – аконіт Жакена. Під регіональною охороною знаходиться *Aconitum hosteanum* Schur – аконіт Хоста (сильвант зростає у лісах, що вкривають Чивчини). Обидва аконіти є ендемами Східних Карпат. Уздовж потічків, біля джерел, боліт, у хвойних лісах та післялісових луках поодинокими екземплярами зростає *Coelogyne viride* (L.) – язичок зелений.

Популярною лікарською рослиною, що зростає на гірських полонинах, є *Arnica montana* L. На Буковині вона належить до таксонів малого ризику, популяції її зустрічаються спорадично.

Охороняється *Arnica montana* L. у заповідниках Чорний Діл і Лісничка, Сергіївському лісництві на Путильщині та Карпатському природному заповіднику [6].

Лікарські рослини, що занесені до Червоної книги України, за поширенням популяцій на території Буковини поділяються таким чином: 5 рідкісних видів, 16 вразливих видів та 11 таксонів малого ризику. Одним із заходів охорони є обов'язковий контроль за станом популяцій.

Висновки

Рідкісні види лікарських рослин майже однаково розподілені у природних зонах Чернівецької області. Їх локалітети представлені на охоронних об'єктах (національні парки, ландшафтні і ботанічні заказники).

Серед рослин з цілющими властивостями, що знаходяться під охороною держави (Червона книга України), є 11 видів, стан популяції яких розцінюється як “таксони малого ризику”. Тобто, кожний третій вид рідкісних лікарських рослин України на території Чернівецької області перебуває у задовільному стані. Такий вид як *Neottia nidus-avis* часто трапляється у трьох природних зонах Чернівецької області.

Пріоритетними видами рідкісних лікарських рослин, що зростають на Чернівеччині, є *Lycoperidium annotinum* – плаун колючий; *Arnica montana* – арніка гірська. Обидва види мають обмежений ареал зростання і часто трапляються тільки у гірських районах Буковинських Карпат.

За станом популяцій та поширенням у природних зонах Чернівецької області ще 17 видів, за нашим аналізом, потребують охорони на регіональному рівні. Плаун булавовидний та конвалія звичайна потребують першочергової уваги щодо збору і аналізу ресурсної кадастрової інформації.

Перспективи подальших досліджень

Проведення експедиційного етапу обліку ресурсів з метою пошуку нових місцезростань лікарських рослин. Вивчення екологічних характеристик дозволить розробити рекомендації щодо їхнього збереження, введення в культуру; проведення селекційних досліджень тощо.

Література. 1. Заверуха Б.В., Івченко І.С., Козьяков О.С., Ловеліус О.Л. Рациональне використання ресурсів дикорослих лікарських рослин України // Вісн. АН Української РСР. – 1985. – N 1. – С. 77-83. 2. Карпатські сторінки Червоної книги України / За загальною редакцією В.Г. Собка. – Київ: Фітосоціоцентр, 2002. – 280 с. 3. Мінарченко В.М. Флора лікарських рослин України. – Луцьк: ПФ “Едельвіка”, 1996. – 178 с. 4. Мінарченко В.М., Серета П.І. Ресурсознавство. Лікарські рослини. Навчально-методичний посібник. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 71с. 5. Природа Чернівецької області / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1978. – 160

с. 6. Солодкий В.Д., Білоконь М.В., Королюк В.І. Природно-заповідний фонд Чернівецької області. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 56 с. 7. Судинні рослини флори Чернівецької області, які підлягають охороні. Атлас-довідник /За ред. І.І. Чорнея. – Чернівці: Рута, 1999. – 139 с. 8. Термена Б.К., Стефанік В.І., Серпокрилова Л.С. та ін. Конспект флори Північної Буковини (судинні рослини). – Чернівці, 1992, 226 с. 9. Червона Книга України. Рослинний світ. – Київ: Українська енциклопедія, 1994. – 608 с. 10. Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. –К.: Наук. думка, 1976. – 270 с.

**ФИТОРЕСУРСНАЯ КАТЕГОРИЗАЦИЯ
ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ ЧЕРНОВИЦКОЙ
ОБЛАСТИ. ГРУППА РАСТЕНИЙ, КОТОРЫЕ НЕ
ПОДЛЕЖАТ ЗАГОТОВКЕ**

В.П. Пишак, О.И. Сметанюк

Резюме. В соответствии с фиторесурсной категоризацией редкие лекарственные растения составляют группу растений, которые не подлежат заготовке. Отделение лекарственных растений, занесенных в Красную книгу Украины или находящихся под региональной охраной, от общего списка лекарственных растений Черновицкой области – необходимый шаг для изучения фиторесурсов региона.

Ключевые слова: редкие лекарственные растения, фиторесурсная категоризация; природные зоны.

**PHYTORESOURCE CATEGORIZATION OF
MEDICINAL HERBS OF THE CHERNIVTSI REGION.
A GROUP OF HERBS WHICH ARE NOT SUBJECT TO
LAYING -IN**

V.P. Pishak, O.I.Smetaniuk

Abstract. According to the phytoresource categorization rare medicinal herbs constitute a group of plants, which are not subject to laying-in. Singling out medicinal herbs, entered into the Red Book of Ukraine or being under Regional protection from general register of medicinal herbs of the Chernivtsi region, is a necessary step for studying the phytoresource of the region.

Key words: rare medicinal herbs, phytoresource categorization, natural zones.

Bukovinian State Medical University (Chernivtsi)

Clin. and experim. pathol. – 2005. – Vol. 4, №3. – P.78-82

Надійшла до редакції 11.09.2005